

1. Історія та теорія держави та права, філософія права

Олійник О.С.

доцент кафедри цивільного права

Юридичного інституту Прикарпатського національного

університету імені В. Стефаника

м. Івано-Франківськ, Україна

КОНКУБІНАТ ЯК РІЗНОВИД ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

В римській правовій традиції поряд із правильним шлюбом був поширеним шлюб неправильний (незаконний), або так званий конкубінат. Конкубінат супроводжує людство з часу виникнення сім'ї, відповідних форм шлюбу та соціального розширення патріархального суспільства. Основою конкубінату стала, насамперед, соціальна нерівність. Однак в процесі еволюції стародавніх суспільств, з'являються обставини, які породжують інші види суспільних відмінностей, зокрема такі, що пов'язані із сакральними традиціями, особливостями життя, ментальними стереотипами, моральними пріоритетами тощо. Вони також є онтологічною основою незаконних подружніх відносин. Конкубінат з'являвся, окрім іншого, ще й там, де існували форми шлюбного обряду, які були доступними не всім категоріям соціуму [1, с. 36]. Так, уже на початку становлення римського етапу античної цивілізації з'являється сакральна форма укладення шлюбу, про яку йшла мова вище – конфарреція. Вона, від початку становлення і занепаду Римської імперії, належала виключно представникам аристократії Риму – патриціям [2, с. 42-42]. Ті, хто не належав до цієї верстви населення, не могли вступити у законний римський шлюб у формі конфарреції. Такий традиціоналізм римського суспільного життя, окрім іншого, сприяв появі різних форм особистісних відносин осіб, які з тих чи інших об'єктивних причин, не могли укласти законний римський шлюб.

Таким чином, поступово сформувався правовий інститут, відомий під назвою конкубінат – як форма постійного співжиття осіб, що не могли через об'єктивні причини (соціальні, майнові, моральні тощо) вступити у законний шлюб [3, с. 43]. Отже, конкубінат відрізнявся від інших форм особистих відносин тим, що його суб'єкти мали чітко виражене волевиявлення до постійного співжиття. Натомість, споріднювало конкубінат з іншими формами особистих моногамних відносин відсутність жодних юридичних зобов'язань чоловіка та жінки, а також чоловіка до його позашлюбних дітей.

В літературі висловлюється думка про те, що в певному сенсі конкубінат був більш привабливий для жінок ніж шлюб з чоловічою владою, оскільки в конкубінаті жінка ніколи не потрапляла під владу чоловіка. Разом з тим, вона, на відміну від законної дружини, не могла стати *mater familias* (матір'ю сімейства) і не могла розраховувати на ті почесні соціального чи громадянського характеру, що поширювалися на чоловіка [1, с. 36].

Унікальність конкубінату в римському приватному праві, як дозволеної (терпимої) форми особистого співжиття, полягала в тому, що наявність таких подружніх відносин не породжувала жодних юридичних прав та обов'язків. Разом з тим, якщо в архаїчні та докласичні часи конкубінат був частиною існуючої античної традиції, що характеризується такими рисами як сакральність, незмінність та догматичність, то в часи Октавіана Августа цей інститут став об'єктом правового регулювання і зазнав принципових корекцій та доповнень в результаті прийняття закону Юлія проти перелюбства та закону Папія і Поппея.

Однак, першими почали досліджувати різні аспекти конкубінату римські юристи класичного періоду Павло, Ульпіан, Марціан, на основі висловлювань яких дослідники римського приватного права формулювали власні підходи до розуміння конкубінату. Наприклад, І.А. Покровський вважав конкубінат своєрідним сурогатом шлюбу, інші ж дотримувались думки, що конкубінат в класичні часи ніколи не був законним явищем [1, с. 37].

Зокрема, Ф. Шулін та В. Хвостов, розглядаючи положення про конкубінат як про форму позашлюбних відносин, що, порівняно з іншими подібними відносинами, не передбачала покарання за розпусту, пов'язували її саме із законодавством Октавіана Августа при посиланні на ті ж самі коментарі римських юристів, посилаючись на норму Ульпіана з 2-ї книги «Коментарів до закону Юлія та Паппія» (Д. 25.7.1) та Марціана (з 12-ї книги «Інституцій») (Д. 25.7.3.1) [4]. Це відповідає коментарю Ульпіана: «Якщо хто-небудь мав в якості конкубіни жінку, засуджену за перелюб, то я не вважаю, що він несе відповідальність за законом Юлія про перелюб, хоч якщо він зробив цю жінку своєю дружиною, то він несе відповідальність» (Д. 23.7.1.2.) [4]. Конкубінат, як зауважував І.А. Покровський, не карався лише тоді, якщо були наміри про постійне життя і також безшлюбний статус чоловіка [5, с. 428-429]. Науковець звернув увагу на ментальне сприйняття конкубінату у римському суспільстві, який уявлявся як сурогат шлюбу, але, тим не менше, автор не вважав його законним явищем. Хоча в оцінках даного явища він обмежувався класичним періодом, який суттєво поступається тільки народжен періоду, за тими динамічними змінами, яких в часи християнізації римського права зазнав конкубінат. Колізія в даному випадку полягала також і в наступному. Зокрема, за відповідними законами Октавіана Августа, чоловік, який перебував у конкубінаті, не підлягав кримінальній відповідальності, але, оскільки конкубінат не мав юридичної сили шлюбу, і відповідна особа вважалася неодруженою, то вона підлягала цивільній відповідальності – обмеженням у спадкових правах. Це, на думку деяких авторів, свідчило про те, що наявність конкубінату не суперечила, а, навпаки, передбачала паралельний вступ у законний шлюб. Однак, за законом Юлія проти перелюбства, конкубінат, як зауважує І.А. Покровський, дозволявся лише для неодружених осіб.

Таким чином, дана проблема була не до кінця врегульована римськими юристами, а імператор фактично був змушений змиритися з полігамними відносинами окремої категорії чоловіків. Отже, конкубінату надавалася перевага поряд із законним шлюбом з особами, з якими шлюб не міг бути

узаконений або вважався непристойним. При цьому, конкубіною, як правило, могла стати вільновідпущениця, яка отримала свободу, але залишилася під патронатом колишнього рабовласника. Останній мав перевагу перед іншими стосовно конкубінату з колишньою рабинею, оскільки, як зазначав Ульпіан, «більше відповідає честі патрона мати вільновідпущеницю в якості конкубіни» [3, с. 45].

Також, існували певні передумови щодо того, хто міг перебувати в статусі конкубіни, оскільки вона визначалася не тільки за соціальним статусом, але й за моральними ознаками. Наприклад, вільно народжена жінка, яка була засуджена за подружню зраду, не могла вступати у законний римський шлюб, а лише у конкубінат. Також у конкубінат могла вступити та вільно народжена, що продавала своє тіло, а також вільно народжена, місце народження якої невідоме. І, нарешті, конкубіною могла стати будь-яка вільно народжена особа, яка вела добropорядний спосіб життя при умові її волевиявленні та у присутності свідків [4].

Конкубінат, як об'єкт правового регулювання, мав певну юридичну форму утворення. Він укладався через так звану «голу угоду», тобто в такий спосіб, що не мав відповідної процедури і не передбачав жодних правових гарантій. Але навіть в такій формі наявність такої угоди давала можливість розглядати конкубінат у якості «квазішлюбу». Підставами розірвання конкубінату була узгоджена позиція сторін або волевиявлення будь-кого із суб'єктів такого правовідношення.

Наступний етап розвитку правового регулювання інституту конкубінату відбувся в період імператора Юстиніана. Його заслуга полягала, передусім, у тому, що він систематизував норми про конкубінат в контексті світогляду християнської релігії. Зокрема, Юстиніан остаточно закріпив інститут легітимації, що передбачав можливість отримати статус законних дітьми, народженими у конкубінаті. Також, окрему увагу він звернув на вдосконалення правового регулювання майнових відносин між батьком та дітьми, в тому числі тими, що народжені в конкубінаті. Сприймаючи конкубінат як «сім'ю нижчої

категорії», Юстиніан не тільки наблизив його до законної сім'ї, але й законодавчо зміцнив, усвідомлюючи безперспективність скасування конкубіату як суспільно-юридичного явища [3, с. 50]. Оскільки цей інститут був зумовлений соціальною нерівністю та іншими факторами матеріальної та моральної сфери міжособистісних правових відносин.

Така тенденція була характерною для усього періоду ранньої Візантії. В період середньо-візантійського права наступив завершальний етап правового регулювання позашлюбних відносин у формі конкубіату. В Еклезі імператора Лева III (726 р.) конкубіат був замінений на спрощену форму законного шлюбу, а за 89-ю Новелою та нормою Прохірону (907 р.) імператора Лева Мудрого, конкубіат був безальтернативно заборонений.

Такими були основні тенденції динаміки окремих шлюбно-сімейних відносин у Римі, що характеризувалися оптимальним поєднанням римської традиції, звичаїв, законодавства та моралі.

Література:

1. Дячук Л.В. Конкубіат у класичному римському праві (дискусійні проблеми // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). Науковий журнал. – 2011. - № 3-4. – С. 35-40.
2. Муромцев С.А. Гражданское право Древнего Рима / С. А. Муромцев. – М.: Статут, 2003. – 685 с.
3. Дячук Л.В. Конкубіат у візантійському праві класичної доби / Л. В. Дячук // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 128-133.
4. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.
5. Покровский И. А. История римского права / И.А. Покровский. - А.Д. Рудоквас (вступ.ст.,пер.с лат., науч.ред.и примеч.). — Изд. испр., с изм. — СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад», 1999. — 533 с.